

EPISTEMOLOGIE 1

I. Termín „noetika“ a jeho význam

Terminologická neustálenost:

- „noetika“ (z ř. *noésis* rozumové poznání)
 - *termín používaný některými moderními aristoteliky i jinými*
- „gnoseologie“ (z ř. *gnósis* poznání; *logos* pojem, výklad)
 - *typický termín novověké filosofie*
- „epistemologie“ (z ř. *epistémé* vědění; věda)
 - *používáno dnes standardně v anglosaské filosofii*
- „teorie poznání“
 - *český překlad „gnoseologie“*
- „kritika“ (z ř. *krinó* posuzuji, rozhoduji, hodnotím)
 - *používáno některými aristoteliky*

2 základní možnosti, jak chápat předmět noetiky:

- 1) *Hodnota a spolehlivost lidského poznání*
 - otázka *zda (a do jaké míry) poznáváme* („noetický problém poznání“)
- 2) *Vznik, průběh a předmět poznání*
 - otázka *jak poznání probíhá?* („ontologický problém poznání“)

Jedná se o dva zcela odlišné problémy!

V různých pojetích noetiky se tato chápání různě mísí a vzájemně podřazují.

- Typické je přesvědčení, že odpověď na otázku 2 poskytne východisko pro odpověď na otázku 1: že popisem procesu poznání odhalíme jeho spolehlivost a meze (Kant, často aristotelikové po Descartovi).
- *Proti tomu*: zkoumání povahy procesu poznání *předpokládá* elementární spolehlivost poznání. Otázka 1 proto musí metodicky předcházet otázku 2.
- Zdá se, že naopak odpověď na otázku 1 poskytne přinejmenším určité mantinely pro odpověď na otázku 2.

Naše terminologická úmluva:

- Noetika je věda, která odpovídá na otázku 1), řeší *noetický problém poznání*
- Gnoseologie je věda, která odpovídá na otázku 2), řeší *ontologický problém poznání*
- Teorie poznání může znamenat nerozlišeně obojí.
- Epistemologie znamená výzkum poznání, jak se pěstuje v analytické filosofii

B) Místo noetiky v systému filosofie

2 základní stanoviska:

- 1) Jedná se o „první vědu“, metodicky první filosofickou disciplínu
 - Descartes, Kant, fenomenologie, novověká filosofie obecně, Fuchs, někteří analytičtí filosofové
- 2) Jedná se o disciplínu mezi jinými disciplínami
 - Většina aristoteliků („noetika“ či „kritika“ je součástí metafyziky nebo „animastiky“ (filosofické psychologie)), někteří analytičtí filosofové (Quine).

– Zdá se, že noetiku (v definovaném smyslu) je nutné pokládat za systematicky prvotní filosofickou disciplínu, neboť každé jiné zkoumání předpokládá její závěry a závisí na nich.

– Naopak gnoseologie je právem pokládána za vědu odvozenou, jedná se vlastně o část speciální ontologie, která se zaměřuje na lidské poznání.

C) Stručná historie noetiky

- 1) *Antická filosofie*: noetické problémy jsou pocítovány jako palčivé: Parmenidés, eleaté, sofisté, Platón, Aristotelés
- 2) *Středověká filosofie*: noetický problém pokládán za vyřešený Aristotelem, orientace na metafyziku
- 3) *Novověká filosofie*: Návrat k noetické problematice, scholastika odsouzena jako dogmatická (Descartes, Kant).
Noetické úvahy zásadně určují povahu filosofických systémů.
- 4) *Současnost*:
 - a) *kontinentální filosofie*: projevuje se větší či menší závislost na Kantovi a jeho řešení teorie poznání
 - b) *anglosaská filosofie*: z části návrat k „naivním“ realistickým pozicím.

EPISTEMOLOGIE 2

Pojem poznání

- vypracovat reálnou definici poznání je úkolem gnoseologie
- proto se pojetí liší podle té které teorie
- následující výklad vyjde z aristotelské teorie poznání, jako z určité precizace „naivního předfilosofického pojetí“ a zároveň báze s níž lze porovnávat teorie ostatní, které mají většinou formu kritiky této naivní teorie poznání.

1) Náčrt aristotelské teorie poznání

- poznání je jakási *identifikace*: poznávající se nějak *stává* poznaným
 - a to identifikace *intencionální*, nikoliv *reálná*
 - poznávající nějak přijímá formu poznaného předmětu a identifikuje se s ní:
 - ovšem nikoliv jako látka (materie) s formou, ale jako *forma* s formou: poznávající duše, její poznávací mohutnost i jednotlivé poznávací akty jsou *formy*.
 - proto se říká, že jde o *nemateriální* ztotožnění s věcí.
 - poznávající přijímá formu tak, že se tato sice stává nějak také *jeho* formou, přesto však zůstává prvotně formou *jiné věci* (totiž poznávaného předmětu).
 - onu identifikaci můžeme interpretovat i slaběji: sjednocení, spojení s předmětem
- Příklad:** vidím krásný obraz – tím se *jeho* krása v určitém smyslu stane i *mým* bohatstvím.
- *realismus* (poznáváme od nás odlišnou na poznání nezávislou realitu)
- *receptivismus*: (poznáný předmět vstupuje do našeho poznání a působí na něj)
- *objektivismus* (rysy poznaného předmětu nezávisí na poznávací činnosti poznávajícího)
- člověk má přirozený sklon poznávat – poznání je přirozené dobro člověka, lidská přirozenost je k poznání zaměřena jako k pro ni žádoucí dokonalosti.
- existuje podstatná *odlišnost* mezi smyslovým a rozumovým poznáním.

a) smyslové poznání:

- vnější smysly (5 smyslů)
- vnitřní smysly (společný smysl, smyslová paměť, „aestimativa“ (hodnotící smysl), imaginace)
- ve smyslovém poznání není omyl (ani pravda ve vlastním slova smyslu!)
- smyslové poznání je *individuální* (ale proti tomu kritika: Scotus)

b) rozumové poznání:

- rozum: činný a trpný, rozumová paměť
- rozumové poznání je obecné (kritika: Duns Scotus)
- 3 činnosti rozumového poznání – viz logika.

2) Alternativy a kritiky:

- **reprezentacionismus** (Descartes, Leibniz, Locke, novověká filosofie obecně)
 - poznání není *identifikací* s realitou, realita do poznání *nevstupuje*, poznáváme pouze obrazy či znaky reality („ideje“), vzniká otázka, zda nějaká realita „idejím“ vůbec odpovídá.
- **popření receptivity poznání** (v různé míře Descartes (*vzrožené ideje*), Spinoza atd. viz níže)
 - poznání nezávisí bytostně na předmětech, nejedná se výlučně o působení předmětů na poznávajícího
- **transcendentální idealismus:**
 - Kant:**
 - předmět poznání „vzniká“ zformováním „syrové reality“ *apriorním poznávacím aparátem* subjektu (formy smyslového názoru, kategorie rozvažování...); samotná *věc o sobě* (realita, tak jak je nezávisle na našem poznání) je nepoznatelná
 - fenomenologie** (Husserl, Heidegger, u nás Patočka...):
 - předměty jsou *konstituovány vědomím* podle apriorních zákonitostí.
 - někteří analytičtí filosofové:** předměty jsou apriori formovány *jazykem*
- **idealismus:** popření rozdílu mezi bytím a poznáním *vůbec* („škrtnutí“ *věci o sobě*):
 - subjektivní idealismus** (Berkeley):
 - „*esse est percipi*“ – bytí věcí spočívá v tom, že jsou poznávány
 - absolutní idealismus** (Hegel):
 - bytí věcí je pouze „jinobytím“ Ducha, poznání věcí je sebepoznáním Ducha, což je také jen moment jeho bytí, aspekt jeho návratu k sobě samému.
- **empirismus** (Locke, Hume, Berkeley):
 - shoda s Aristotelem: *nic není v rozumu, co předtím nebylo ve smyslech*
 - ale na rozdíl od Aristotela *rozumové poznávání zcela redukováno na smyslové, popřen jejich rozdíl.*

EPISTEMOLOGIE 3

Pojem vědění

1) Aristoteléské chápání:

Vědění: „*scientia*“

- tentýž termín pro význam „věda“ (Aristotelés: „epistémé“): „věda“ a „vědění“ se v aristoteléské tradici ne vždy rozlišovaly

definice: „*cognitio certa et evidens*“: „jisté a evidentní poznání“

- ad „jisté“: opakem je „pochybné“

- ad „evidentní“: míní se zde evidence (zřejmost) poznávané pravdy – pravdivost je nahlížena jako zjevná.

- evidenci se liší vědění od (teologální) víry: ta je poznáním jistým, ale nikoliv evidentním.

2) Moderní chápání (analytická epistemologie):

Vědění: „*knowlegé*“

Výraz „know“ je v angličtině mnohoznačný:

1) „to know how“ – „*vědět jak*“: praktická znalost (dovednost)

2) „to know something“ – „*znát něco*“: seznámenost s něčím („acquaintance“)

3) „to know that“ – „*vědět že*“: vědění jako *propoziční postoj*.

Významy 1) a 2) se buď nevztahují k rozumovému poznání (nýbrž např. k dovednostem („umím něco“ – 1), nebo ke smyslovému poznání („už jsem to viděl“ – 2)), nebo, chápeme-li je jako rozumové poznání, je možné je redukovat na význam 3):

1) *vědět jak* = *vědět, že* musím udělat to a to...

2) *znát x* = *vědět, že x* je takové a takové...

Závěr: *vědění* relevantní pro epistemologii je vědění ve smyslu *propozičního postoje*.

Propoziční postoj je postoj k nějaké *propozici*, míníme-li propozicí *smysl* oznamovací věty.

- Příklady propozičních postojů: *vědět, že...*, *domnívat se, že...*, *nevěřit, že...*, *mít radost, že...*,

- V analytické filosofii se řeší otázka, *co vlastně* je předmětem propozičních postojů. Je zřejmé, že to nemohou být propozice v běžném slova smyslu, chápáné jako typ *intenzí*, a sice jako funkce z možných světů (a časových okamžiků) do pravdivostních hodnot (viz Cmorej, úvod do logické syntaxe a sémantiky str. 78–79), protože takové objekty jsou příliš „hrubé“ – např. všechny matematické propozice splývají do jedné, a tudíž by znalost jedné matematické propozice implikovala znalost všech, což je evidentní nepravda. *Propoziční postoje* mají charakter *hyperintenzionálních operátorů*: k determinování pravdivostní hodnoty výsledku jejich aplikace nestačí ani extenze výrazu, na nějž se aplikují, ale ani jeho intenze (viz Cmorej, kap. 6).

Hledání definice vědění:

Definice: **Osoba O ví, že T** ⇔ ???

- hledáme nutné podmínky, které musejí být splněny, abychom mohli říci, že osoba O ví, že T. Výčet všech nutných podmínek utvoří podmínku *dostatečnou*.

Podmínky:

1) T je pravda

- tj. „*knowledge is factive*“

- nějaký propoziční postoj P je „*factive*“ („faktivní“) právě tehdy, když platí

$\forall T (P(T) \rightarrow T)$

Jinými slovy: *je-li nějaké tvrzení předmětem „faktivního“ postoje, pak je pravdivé.*

2) Osoba O pokládá T za pravdivé („O believes T“)

3) Osoba O má adekvátní „justifikaci“ pro to, aby T pokládala za pravdivé

(její přesvědčení je *podložené*)

Tudíž: „*Knowledge = justified true belief*“ – „*Vědění je podložené pravdivé přesvědčení*“

(tuto definici lze mj. nalézt už u Platóna)

Teorie justifikace 1: *falibilismus* vs. *infalibilismus*

- Každá teorie justifikace, v jejímž rámci platí, že je-li přesvědčení o nějakém tvrzení podložené („justifikované“), pak je toto tvrzení pravdivé, je teorií *infaliblistickou*.
- Každá teorie, v jejímž rámci tato implikace neplatí, je teorií *faliblistickou*.

Falibilismus neznamena připuštění možnosti, že by se *vědění* týkalo nepravdivého tvrzení. Jde pouze o připuštění možnosti, že může existovat adekvátní *podložení* nepravdivého přesvědčení – takové přesvědčení pak ovšem není věděním – neboť je sice podložené, ale nikoliv pravdivé.

Alternativně můžeme falibilismus charakterizovat jako přesvědčení, že *vědění* nepředpokládá *jistotu*.

Důsledek: V rámci infalibilismu se stává redundantní podmínka *pravdivosti* příslušného tvrzení v definici věděním, neboť pravdivost věděného tvrzení vyplývá v rámci infalibilismu z jeho podloženosti.

Tradiční teorie věděním měly *infaliblistický* charakter. Teprve v moderní době byl infalibilismus podroben kritice a byly formulovány různé faliblistické teorie

Námítka proti infalibilismu: skeptický argument:

i) Věděním vyžaduje imunitu proti omylu (jistotu)	(<i>důsledek infalibilismu</i>)
ii) Imunita proti omylu (jistota) je nedosažitelná	(<i>skeptický předpoklad</i>)
iii) Věděním je nedosažitelné	(<i>nepřijatelný závěr</i>)

Možnosti postoje k argumentu:

1) přijetí argumentu i jeho závěru	= otevřený skepticismus
2) popření premisy i)	= falibilismus, skrytý skepticismus
3) popření premisy ii)	= infalibilismus

Komentář: Falibilismus je výrazem moderní tendence ke *skepsi*. Falibilisté oslabují pojem věděním tak, aby nemuseli existenci věděním zcela popřít a stát se otevřenými skeptiky. *Ve skutečnosti* však věděním (v tradičním smyslu) zachraňují pouze *verbálně*, neboť tomuto slovu dávají jiný význam.

Námítky proti falibilismu: *Gettierovy protipříklady*

Gettierovy protipříklady jsou *popisy situací, které jsme v rámci falibilismu nuceni označit jako případy věděním, ačkoliv intuitivně se o věděním nejedná*. Společným rysem těchto příkladů je skutečnost, že ačkoliv jsou splněny všechny podmínky věděním – jedná se o pravdivé a (faliblisticky) podložené přesvědčení –, příslušné podložení s pravdivostí tvrzení *nijak nesouvisí*.

Neproblematický příklad: Vidím na protějščí louce zvíře, které vypadá jako ovce. Protože to skutečně ovce je, a já jsem o tom přesvědčen na základě bezprostřední smyslové zkušenosti, *vím*, že na protějščí louce je ovce.

Problematický příklad: Vidím na protějščí louce zvíře, které vypadá jako ovce – ale je to pes. Protože ale na louce skutečně je i ovce (kterou ale nevidím), pak i v tomto případě platí, že *vím*, že na protějščí louce je ovce, protože moje pravdivé přesvědčení je (z hlediska falibilismu) stejně dobře podložené jako v prvním případě. *Vím* to ale skutečně?

EPISTEMOLOGIE 5

Teorie justifikace 2: *internalismus* vs. *externalismus*

- Teorie justifikace je *internalistická*, pokud chápe justifikující rysy přesvědčení jako jemu *vnitřní*, tj. přístupné naší reflexi tohoto přesvědčení.
- Teorie justifikace je *externalistická*, pokud chápe justifikující rysy přesvědčení jako jemu *vnější*, tj. nejde o vlastnosti, které bychom mohli rozpoznat zkoumáním samotného přesvědčení v reflexi.

A) Internalismus se dále dělí

1) Fundacionismus

- Existují 2 typy přesvědčení v závislosti na tom, jak jsou podložena:
 - a) Přesvědčení justifikovaná *bez* závislosti na jiných přesvědčeních – *fundamentální přesvědčení*
 - jejich justifikace spočívá např. v *evidenci, nepochybnosti, samozřejmosti* apod.
 - b) Přesvědčení založená na jiných přesvědčeních – *odvozená přesvědčení*
 - založení je buď
 - i) logické (*vyplývání*)
 - námitka: velmi málo přesvědčení bude podložených
 - vede většinou k infalibilismu
 - ii) mimologické – „*vyvratitelné zdůvodnění*“ („*defeatable evidence*“)
 - příklad: mé přesvědčení o tom, kolik je stupňů, je založené na tom, že vidím, kolik ukazuje teploměr. Tento vztah ovšem není logické vyplývání, a jedná se o „vyvratitelné“ zdůvodnění – nová informace (nové přesvědčení) – teploměr ukazuje špatně – jej může vyvrátit.
 - důsledek: falibilismus

Námitky proti fundacionismu:

- uváděné „justifikující“ rysy fundamentálních přesvědčení jsou pochybné – existují vůbec fundamentální přesvědčení?
- abychom mohli rozhodnout, zda je přesvědčení fundamentální, musíme mít nějaké kritérium typu „F(P) ↔ ...“. Musíme *vědět*, že dané kritérium platí, abychom poznali fundamentální přesvědčení. Pak ale toto přesvědčení již nebude fundamentální, protože bude justifikován v závislosti na onom kritériu. Fundamentální tvrzení tudíž neexistují.

Možné odpovědi:

- i) Přesvědčení o samotném kritériu je fundamentální
- ii) Ačkoliv můžeme podobné kritérium *ex post* zformulovat, fundamentálnost nějakého přesvědčení nerozeznáváme v závislosti na onom tvrzení, ale *bezprostředně*.

2) Koherentismus

- Všechna přesvědčení jsou podložena na základě jiných přesvědčení
- Fundamentální přesvědčení neexistují
- Přesvědčení je justifikováno skrze svoji *koherenci* s ostatními přesvědčeními
 - a to:
 - i) *negativně* – žádné jiné přesvědčení s ním není ve sporu
 - ii) *pozitivně* – mezi ostatními tvrzeními existují nějaká taková, která jej specificky zdůvodňují.

Námitky proti koherentismu:

- ztráta kontaktu s vnější realitou: „justifikace“ přesvědčení nijak nesouvisí s fakty
- existuje vícero možných koherentních, ale vzájemně neslučitelných systémů přesvědčení

B) Externalismus

- vícero verzí, z nich uvedeme jednu: **reliabilismus**:

„*Přesvědčení je podloženo právě tehdy, pokud vzniklo spolehlivým procesem*“

V čem spočívá spolehlivost procesu? Většinou se uvádí následující kritérium:

Přesvědčení osoby O o tvrzení T vzniklo spolehlivým procesem právě tehdy, pokud kdyby T nebylo pravdivé, O by T nepokládala za pravdivé.

- jedná se o „kontrafaktuální podmínku“, tj. podmínku, která se vztahuje ne k aktuálnímu světu, ale k jinému možnému (jiným možným) světům.

2 možná čtení: 1) podmínka platí pro *všechny* možné světy – příliš restriktivní

2) podmínka platí pouze pro „blízké“ možné světy, tj. možné světy se stejnými všeobecnými okolnostmi (stejně přírodní zákony apod.) – většinou přijímané

EPISTEMOLOGIE 6

Nutnost × možnost

- ontologické, metafyzické či logické modality
 - neplést s jinými typy modalit:
 - **epistemické**: jistota × pochybnost
 - **déontické**: povinnost × dovolenost

Různá hlediska dělení:

1) *de re* × *de dicto*

- známe z logiky
- *de re*: „metafyzická modalita“ (v užším slova smyslu) – týká se věcí, reality (zda věci mají vlastnosti nutně nebo nahodile)
 - důsledkem jejího připsání je *esencialismus*: „věci mají nutné vlastnosti“
- *de dicto*: „logická modalita“ (v užším slova smyslu) – týká se propozic (soudů, tvrzení...)

2) *metafyzická* × *fyzická* × *mravní*

Metafyzická možnost a nutnost: zachytitelná aparátem možných světů

- metafyzická možnost je nejširší: takto možné je vše, co není sporné (co neodporuje metafyzickým/logickým zákonům).
- odpovídající teologický pojem: *potentia Dei absoluta* (absolutní Boží moc).

Fyzická možnost a nutnost:

- co je metafyzicky možné, nemusí být ještě možné fyzicky
- fyzicky možné je to, co neodporuje přírodním zákonům (co se vyskytuje alespoň v jednom z možných světů, v nichž platí stejné přírodní zákony)
- odpovídající teologický pojem: Boží uspořádaná moc (*potentia Dei ordinata*)
(Bůh by mohl – *de potentia absoluta* změnit přírodní zákony, ale ve skutečnosti se rozhodl, že budou platit tyto)

Mravní možnost a nutnost:

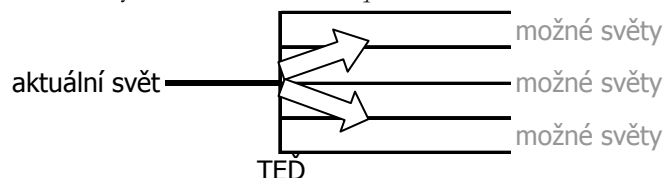
- poněkud problematický pojem, obtížně odlišitelný od mravní jistoty a pochybnosti
- ne vše, co fyzicky možné, je i mravně možné
 - mravně nemožné je to, co je fyzicky (i metafyzicky) možné, k čemu ale chybí mravní síla. Mravní nemožnost tedy neruší (na rozdíl od fyzické nemožnosti) svobodu.

3) *statistické* × *diachronní* × *synchronní* chápání modalit

statistické: nutné je to, co je vždy, možné je to, co je někdy

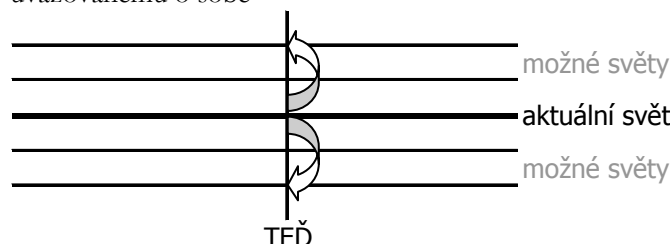
diachronní: možnost se vztahuje k budoucnosti, možné je to, k čemu existuje potence, aby se to v budoucnosti uskutečnilo.

„S může být P“ znamená „S má *potenci do budoucna* získat vlastnost P“.

synchronní možnost se uvažuje pro jeden a tentýž okamžik:

„S může být P“ znamená „vlastnost P *v tomto okamžiku* neodporuje subjektu S uvažovanému o sobě“

- jedná se o současné pojetí, poprvé formulováno Janem Dunsem Scotem.

EPISTEMOLOGIE 7

Analytické × syntetické

- vlastností *propozic* (soudů, tvrzení...), rozlišují se většinou pouze u *pravdivých* propozic:

- **analytické × syntetické pravdy**

Tradiční definice analytické pravdy (analyticky pravdivého tvrzení):

„Analyticky pravdivé tvrzení je takové tvrzení, které je pravdivé pouze díky významu termínů, které se v něm vyskytují“
(ostatní jsou syntetické)

Problém s touto definicí:, budeme-li ji chápat tak, že pravdivost analytických soudů je *nezávislá na realitě*, pak je tato definice v přímém sporu s *realismem* a s pro něj charakteristickou *korespondenční teorií pravdy*. Podle realismu totiž pravdivost vždy spočívá ve shodě s realitou, a tudíž na ní nějak závisí, tvrzení jsou v tomto smyslu vždy pravdivá *díky realitě*.

Chceme-li definici podržet i v rámci realismu, je třeba trvat na tom, že nelze chápat jako její důsledek, že pravdivost analytických tvrzení je *nezávislá na realitě*: pokud totiž realisticky pokládáme za významy termínů aristotelsky pochopené *pojmy*, pak vzhledem k tomu, že pojmy samotné jsou abstrahované z reality, je i analytická pravdivost v posledku závislá na realitě.

Jiným řešením by bylo uvedenou definici oslabit: analytické tvrzení je takové, jehož pravdivost je *poznatelná* pouze z významů termínů, které se v něm vyskytují. Tím se ale chápání analytického soudu „epistemologizuje“ a přiblíží se pojmu *apriorního* soudu.

Z uvedené kritiky běžné interpretace analytických soudů je zřejmá i realistická kritika kantovského a pozitivistického přesvědčení, že *analytické soudy jsou neinformativní*. Tento závěr je nevyhnutelný, pokud připustíme, že pravdivost analytických soudů *nezávisí na realitě*. Pak se totiž analytické soudy netýkají vůbec reality, ale jsou pouhým výrazem fungování našeho rozumu (Kant), nebo konvencí našeho jazyka (logický pozitivismus), a tudíž nám nepodávají o realitě žádnou informaci. Pokud ale uvedený předpoklad nepřijmeme (a zřejmě neexistují žádné argumenty, proč bychom je měli přijímat), tyto kantovské a pozitivistické závěry zůstávají neopodstatněné.

Podrobnější komentář:

– Přesvědčení o neinformativnosti analytických soudů/tvrzení/propozic na sebe bere v různých verzích kantianismu a logického pozitivismu různé podoby. Tak se tvrdí, že analytické soudy nerozšiřují naše poznání, že nic nevypovídají o skutečnosti, že nejsou pravdivé ani nepravdivé, že vyjadřují toliko zákony našeho myšlení, anebo zákony našeho jazyka, nebo dokonce pouze konvenční pravidla užívání jazykových termínů apod. Na vzniku tohoto dojmu se podílejí především následující příčiny:

a) obvyklé příklady analytických soudů jsou triviální

b) analytické soudy jsou nutně pravdivé, byly by pravdivé za jakéhokoliv možného stavu světa („v libovolném možném světě“); analytické věty jsou, jak se říká, „pravdivé díky významu svých termínů“. Proto se zdá, že jsou pravdivé *nezávisle na světě*, *nezávisle na realitě*, a tedy se ani reality netýkají a nic o ní nevypovídají.

Ale proti tomu lze uvést:

Ad a) kromě triviálních příkladů analytických soudů existují i příklady netriviální, vskutku informativní. Například poznatek „všechny čisté dokonalosti jsou navzájem slčitelné“ vyplývá z definice čisté dokonalosti, je tedy analytický, přesto je to zajímavý objev Dunse Scota.

Ad b) Z faktu, že by soud byl pravdivý za každého možného stavu světa, nevyplývá, že by byl pravdivý *nezávisle* na stavu světa. Má-li totiž svět nějaké rysy, které jsou *nutné*, pak soudy, které je vyjadřují, budou také nutné, ovšem *díky* světu a *v závislosti na něm*.

– Jsou-li analytické věty takové, která jsou pravdivé na základě významu svých termínů, a analytické soudy takové, které jsou pravdivé díky obsahu pojmů, z nichž se skládají, pak z receptivistické teorie poznání a s ní spojené teorie pojmu vyplývá, že *právě proto* jsou pravdivé *díky* realitě nebo *vzhledem k* realitě, že se *týkají* reality a tudíž nás o realitě mohou *informovat, rozšiřovat naše poznání reality*. Je tomu tak proto, že v této teorii nejsou *významy termínů* neboli (*objektivní*) *pojmy* nic jiného, než reálné předměty, nakolik jsou rozumově poznány, pojmově uchopeny. Je-li analytický soud *každé těleso je rozprostraněné* pravdivý díky vzájemnému vztahu pojmů *těleso* a *rozprostraněné*, pak je pravdivý díky realitě, neboť obsahy těchto pojmů byly abstrahovány z reality, není to nic jiného, než realita sama, nakolik vstoupila do našeho poznání.

EPISTEMOLOGIE 8

Analytické a syntetické – další souvislosti

1. Dělení analytických soudů – podle toho, na významu *jakých* termínů závisí jejich pravdivost:

- 1) na významu *logických* termínů (logické konstanty (výrokové spojky, kvantifikátory...))
= **logické pravdy**
příklad: *není pravda, že venku prší a neprší.*
- 2) na významu *mimologických* termínů (na obsahu použitých pojmů)
= **konceptuální pravdy**
příklad: *každý starý mládenec je neženatý.*
- v tomto smyslu hovořil o analytických soudech Kant: podle něj jsou analytické soudy takové, u kterých je *predikát obsažen v subjektu*.

Všechny analytické soudy jsou *de dicto* nutné, a naopak.

2. Způsoby vypovídání

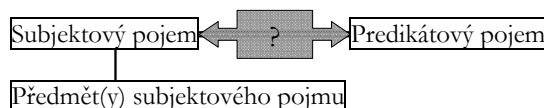
V aristotelsko-scholastické terminologii se setkáme s následujícím dělením způsobů predikace, které se podobá rozlišení analytických a syntetických soudů:

- 1) *primus modus dicendi per se* (první způsob vypovídání o sobě): vypovídá se esenciální predikát
- 2) *secundus modus dicendi per se* (druhý způsob vypovídání o sobě): vypovídá se atribut/proprium
- 3) *modus dicendi per accidens* (způsob vypovídání *per accidens*): vypovídá se logický akcident

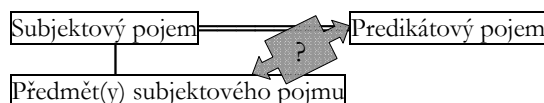
Jaký je vztah tohoto dělení k dělení soudů na analytické a syntetické?

Pokud se omezíme na kategorické soudy (neboť scholastické dělení se týká pouze nich), tak zásadním rozdílem mezi oběma děleními je následující:

Při dělení na analytické a syntetické soudy porovnáváme predikátový pojem se subjektivním pojmem a ptáme se, jestli je v něm obsažen. Pokud ano, jde o analytický soud, pokud ne, jde o syntetický soud:

Při dělení scholastickém na různé způsoby vypovídání porovnáváme predikátový pojem s reálným subjektem (předmětem subjektového pojmu), a ptáme se, co o subjektu vyjadřuje: zda esenciální vlastnost, nutnou akcidentální vlastnost nebo nahodilou akcidentální vlastnost:

Položme si otázku: jsou soudy, jejichž subjektem je druhový (nebo rodový) pojem a predikátem atribut (proprium) analytické? Jinými slovy: je proprium (např. *mající rozum*) *obsaženo v pojmu* druhu (např. *člověk*)? Je soud *člověk má rozum* analytický?

Odpověď závisí na míře realismu a na tom, zda připustíme, že virtuální znaky jsou též součástí obsahu pojmu. Pokud připustíme, že reálná nutnost se vždy promítne i na logickou úroveň (realismus, receptivita poznání), pak se nutné vlastnosti věcí nutné promítnou do virtuálních znaků pojmů těchto věcí, a *mající rozum* bude virtuálním znakem pojmu *člověk*. A pokud připustíme, že virtuální znaky je třeba považovat za součást obsahu pojmu, pak je predikát soudu *každý člověk má rozum* obsažen v subjektu a jde o analytický soud. Pokud naopak některý z uvedených předpokladů popřeme, musíme soudy tohoto typu pokládat za syntetické.

EPISTEMOOGIE 9

A priori × a posteriori

- dělení zavedené do filosofie I. Kantem
- týká se *soudů*, chápaných ovšem aristotelsky (a novověce) jako *poznatky*
(připomeňme si: soud je úkonem myšlení, a myšlení je rozumové poznání)

Kantovská definice soudu (poznatku) a priori:

„*Poznatek a priori je takový, který lze získat nezávisle na jakékoliv zkušenosti*“ (ostatní jsou *a posteriori*)

Kripkeho oprava kantovské definice:

„*Poznatek a priori je takový, který ve skutečnosti získáváme nezávisle na jakékoliv zkušenosti*“

- mnoho apriorně poznatelných věcí zjišťujeme aposteriori:
 - například měřením zjistíme součet úhlů v trojúhelníku, nebo na kalkulačce spočítáme příklad

Problém s uvedenou definicí:

Příliš (bezdůvodně) silné chápání onoho „nezávisle na zkušenosti“ opět vede problematickým závěrům.

Rozlišme:

- 1) možnost daný soud, tj. i pojmy, z nichž se skládá, získat (utvořit) nezávisle na zkušenosti
- 2) možnost poznat *pravdivost* soudu nezávisle na nějaké *další* zkušenosti (odlišné od té, která nám případně umožnila samotné utvoření soudu)

V rámci aristotelského realismu jsou *všechny* pojmy získané ze zkušenosti. Proto v rámci těchto předpokladů neexistují žádné apriorní poznatky ve smyslu 1), tj. *naprosto* nezávislé na zkušenosti. Přesto však lze připustit i v rámci realismu, že existují apriorní poznatky ve *slabším* slova smyslu, tj. ve smyslu 2). Tj. i v rámci realismu lze samozřejmě připustit, že můžeme poznat pravdivost nějakého soudu bez další zkušenosti, pouze analýzou pojmů v něm se vyskytujících, tj. v tomto smyslu *a priori*. To však ještě neznamená, že samotné tyto *pojmy* nemusely být abstrahovány z reality prostřednictvím smyslů a rozumu.

Pokud odoláme mylnému zdání, že apriornost ve smyslu 2) znamená i apriornost ve smyslu 1), ukáže se nám zřejmá neopodstatněnost kantovského závěru, že pokud existují apriorní poznatky, pak musí vedle reality existovat nějaký zdroj poznání i v samotném našem rozumu.

Rozlišujeme tedy:

- a) apriorně získaný *pojem* - v realismu nemožné (ale: Descartes: vrozené ideje apod.)
- b) apriorně poznaná *pravdivost soudu* neboli *apriorní poznatek*

a k tomu navíc

- c) apriorní *argument*:
 - argument, jehož všechny premisy jsou apriorní ve smyslu b)(například tzv. „ontologický důkaz Boží existence“)

EPISTEMOLOGIE 10

1) Vztah dělení *a priori* × *a posteriori* a syntetický × analytický

V úvodu *Kritiky čistého rozumu* předkládá Kant argumentaci pro nutnost existence syntetických apriorních soudů/poznatků, má-li být možná věda. Obdobné myšlenkové schéma stojí rovněž za odmítnutím tradičního pojetí metafyziky z logicko-pozitivistických pozic (s dodatečným předpokladem, že syntetické *a priori* jsou nemožné). Tuto argumentaci lze shrnout a formálně vyjádřit následovně:

(P1) *Každý vědecký soud je obecný a nutný*

(P3) *Každý vědecký soud je informativní*

(P2) *Žádný aposteriorní soud není obecný a nutný*

(P4) *Žádný analytický soud není informativní*

(Z1) *Žádný aposteriorní soud není vědecký*

(Z2) *Žádný analytický soud není vědecký*

Jinými slovy: (Z) *Všechny vědecké soudy (pokud vůbec nějaké existují) jsou syntetické a apriorní.*

Problém v úvaze: Premisa (P4) je nepravdivá za předpokladu receptivistické teorie poznání a na ní založené teorie pojmu. *Viz Epistemologie 7 – podrobnější komentář*

Náš závěr: Jsou-li některé analytické pravdy informativní, a jsou-li i apriorní poznatky nějak závislé na zkušenosti, pak není žádný důvod pokoušet se „zachraňovat“ vědu postulováním apriorního zdroje poznání, který by se nalézal v rozumu, jako to učinil Kant

Kantovo pojetí syntetických *a priori*: Jsou to soudy, které se zakládají na apriorní „výbavě“ našich poznávacích schopností: a to na

apriorních formách smyslového názoru (prostor a čas)

- pravdy geometrie a matematiky

apriorních kategoriích Verstandu (je jich 12)

- pravdy čisté přírodovědy (přírodní filosofie)

Pravdy *metafyziky* však neexistují, protože příslušné apriorní struktury *Vernunftu* („regulativní ideje“) přivádějí lidské uvažování do rozporů („antinomie“), pokud chce aplikovat kategorie mimo oblast možné zkušenosti (*meta ta fyzika*) a tvořit obecné soudy o světě, Bohu a já.

2) Kripkeho pojetí syntetických apriori

Příklad: soud „*Jack rozparovač je vrah*“

- jedná se o *syntetický* soud, protože se jménem „Jack Rozparovač“ podle Kripkeho „kauzální“ teorie vlastních jmen není spojený žádný pojem (v němž by mohl být predikát obsažen). Jméno referuje bezprostředně k individuu.

- jedná se o soud známý *a priori* (viz Kripkeho definice), protože jméno *Jack Rozparovač* bylo do jazyka zavedeno jako označení pro neznámého pachatele série londýnských vražd. Aniž bychom tudíž museli zkoumat vinu či nevinu jednotlivých lidí, víme *a priori*, že Jack Rozparovač je vrah.

Podmínkou smysluplnosti této pozice je, že deskripce „*pachatel série vražd v Londýně...*“, pomocí níž se stanovuje reference jména *Jack Rozparovač* (a tudíž na ní závisí jak pravdivost, tak apriorní známost uvedeného soudu) **není významem tohoto jména** (tj. není pojmem, *skrz který* by toto jméno označovalo svůj předmět.). Kdyby totiž šlo o význam jména *Jack Rozparovač*, uvedený soud by byl analytický (pravdivý na základě svého významu).

Poznámka: Vzhledem ke své definici *a priori* poznatku mohl Kripke (na rozdíl od Kanta) připustit i existenci *analytických a posteriori poznatků*: například poznatek, kolik je 23! spočítaný na kalkulačce (tj. poznatků, které jsou samy o sobě získatelné *a priori*, nicméně v daném konkrétním případě byly získány aposteriorně).

3) Pozice logického pozitivismu (Vídeňský kroužek, L. Wittgenstein, A. J. Ayer, částečně B. Russell)

Existují 2 typy soudů:

1) *Analytické a priori*: nutné, ale neinformativní

- nevyjadřují skutečnost, ale buď strukturu našeho jazyka, danou jazykovou konvencí, nebo apriorní strukturu našeho pojmového schématu.

- soudy neempirických věd – logiky a matematiky

2) *Syntetické a posteriori*: informativní, ale nenutné

- soudy empirické vědy

Důsledek: empirismus vedoucí ke skepticismu. Metafyzika (neempirická věda o realitě) je nemožná.

Možná kritika: podobně jako výše: analytické soudy *jsou* informativní, *týkají* se skutečnosti, nutnost analytických soudů je ze skutečnosti *odvozena*, tudíž *lze* poznávat nutné, ale neempirické zákonitosti *skutečnosti* (nikoliv pouze našeho myšlení).

EPISTEMOLOGIE 11

Jistota

– jedná se o tzv. *epistémickou modalitu*, tj. modalitu týkající se lidského *poznání*.
na rozdíl od:

- *logické* či *ontologické* *modality* – možnost/nutnost

- **především je třeba *jistotu* důsledně odlišovat od *nutnosti*:**

!!! ne vše nutné je jisté, a ne vše jisté je nutné !!!

- *déontické* *modality* – prikázanost/dovolenost (=déontická nutnost/možnost)

– opakem jistoty je *pochybnost*

Tradiční definice jistoty (jedna z možných formulací):

jistotu má ten, kdo se přiklání k jednomu extrému kontradikce (tj. k jednomu ze dvou kontradiktorních tvrzení) bez jakékoliv obavy z omylu (jinými slovy: bez jakékoliv pochybnosti).

Moderně bychom mohli říci, že takto pochopená jistota je *propozičním postojem*. „jsem si jistý, že P“, kde P je *předmět* propozičního postoje (propozice, soud, apod.). Tradičně byla však chápána spíš jako určitá *kvalita* (míra, stupeň) poznání, konkrétně, určitá vlastnost soudu (soud je jistý, není jistý). Uvedená pojetí snad lze sloučit, pokládat je za popisy dvou různých stránek téhož.

Jistotu můžeme rozlišit

a) subjektivní

b) objektivní

Výše podaná definice odpovídá pojmu *subjektivní jistoty*. Subjektivní jistota je subjektivním stavem a nemusí se opírat o nějaké objektivní důvody: mohu subjektivně cítit jistotu, a přece se mýlit. Subjektivní jistota je tudíž opak *aktuálního pochybování*.

Objektivní jistota naproti tomu vyžaduje objektivní důvody pro neexistenci pochybnosti: objektivně jisté tudíž není to, o čem se nepochybuje, nýbrž to, o čem *pochybovat by bylo iracionální* – objektivní jistota je tam, kde *není rozumný důvod* k pochybnosti.

– Objektivně jistá tudíž mohou být i tvrzení, o nichž někdo pochybuje (objektivní jistota bez subjektivní jistoty)

– to nastává např. v diskusi, když někdo odmítá uzнат závěr, který byl dokázán platným argumentem. A naopak: mohou mít subjektivní jistotu, i když scházejí objektivní důvody.

– Někdy se setkáme s míněním (Descartes atd.), že pro absolutní jistotu nestačí *nedostatek důvodu* pro pochybnost, nýbrž je třeba, aby pochybnost byla zcela *nemožná*. Zdá se však, že takový požadavek je přehnaný, především proto, že subjektivně pochybovat lze o každém soudu.

Tradiční dělení jistoty:

a) *jistota metafyzická* - zakládá se na metafyzické nutnosti

b) *jistota fyzická* - zakládá se na fyzické nutnosti

c) *jistota mravní* - zakládá se na pravděpodobnosti, týká se nahodilých (na svobodě závislých) skutečností

– Pojem mravní jistoty hraje roli především v etice, neboť fyzické či metafyzické jistoty dosahujeme zřídka a nemůže tudíž být jediným vodítkem pro naše mravní rozhodování.

– Je určité podezření, že uvedené dělení se částečně zakládá na konfúzi mezi jistotou a nutností, která se více či méně projevuje v aristotelské tradici (Aristotelés stanovil jako nutnou podmínku vědy/vědění nikoliv *jistotu*, nýbrž *nutnost*).

Objektivní jistota, vědění a víra

Objektivní jistota se podle tradičního pojetí vždy zakládá na nějaké **evidenci**. Podle toho můžeme dále jistotu dělit:

- a) jedná se o evidenci *předmětu jistoty* (tj. soudu, kterého se jistota týká)
 - potom máme *jistotu vědění*: **vědění je jisté a evidentní poznání** (viz Epistemologie 3)
 - tato evidence může být dále dvojitá:
 - a-i) *bezprostřední*: evidentní je soud sám (například některé analytické soudy, „principy“)
 - a-ii) *zprostředkovaná*: totiž nějakým *argumentem* (tradičně se myslí především *sylogismus*, kde je evidence spojení S a P zprostředkována středním pojmem M, ale může jít o jakýkoliv jiný argument).
- b) jedná se o evidenci *důvěryhodnosti autority*, která daný soud předkládá jako pravdivý
 - potom máme *jistotu víry*
 - za absolutně evidentně důvěryhodnou autoritu bývá pokládán jedině Bůh, neboť jedině Bůh je neomylný a nanejvýš dobrý, tudíž je vyloučeno, aby se mýlil nebo záměrně klamal.

Autoritu rozlišujeme dvojitě: *epistémickou* a *déontickou*

déontická autorita je osoba, která má právo nařizovat nějaké jednání (šéf v práci, velitel v armádě, učitel ve třídě...)

epistémická autorita je osoba, jejíž tvrzení (v rámci určitého oboru apod.) jsou důvěryhodná (odborník na danou problematiku, očítý svědek události...)

Pro objektivní jistotu víry je relevantní pouze epistémická autorita. Vůči déontické autoritě je člověk povinen poslušností, to ale neznamená, že by měl pouze z toho důvodu přijímat její názory – pokud ovšem není déontická autorita zároveň autoritou epistémickou. Často však bývá neoprávněně přiznáván status epistémické autority autoritě pouze déontické („náčelník má vždycky pravdu“).

Jiným častým problémem je nerozlišování *oboru kompetence* epistémické autority. Např. lékař-embryolog *není* (jako takový) kompetentní v otázkách etické přípustnosti potratů (epistémickou autoritou by zde byl moralista nebo filosof), podobně nejsou herci a umělci o nic více kompetentní autority v oblasti etiky či politiky, než např. prodavači.

– Zdá se, že evidenci, a tedy i jistotu, lze *stupňovat*: něco může být více či méně jisté. O evidenci a jistotě v přísném slova smyslu však hovoříme pouze u nejvyššího stupně (dokonalá evidence, dokonalá jistota).

V moderní epistemologii se pojem jistoty většinou nahrazuje pojmem *podložení* (justification) – tento pojem je však širší než pojem jistoty. Teorie justifikace, které připouštějí pouze takové podložení, které implikuje jistotu, jsou teorie *infalibilistické*, falibilistické teorie připouštějí i podložení, které jistotu nepřináší.

Pojmu jistoty v aristotelském smyslu by zhruba odpovídaly *internalistické* a *fundacionistické* teorie justifikace.

Pochybnost

Opakem jistoty je *pochybnost*. I tento termín se však užívá ve více významech, resp. existuje vícero typů pochybnosti:

Základní rozlišení pochybnosti:

1) *pochybnost výsledná*

- totéž jako *skepticismus*, skeptická filosofická pozice
- jedná se o pochybnost chápanou jako *výsledek* filosofického zkoumání, jde o zaujetí určité *filosofické pozice*
- výslednou pochybnost lze označit za *selhání noetiky*, za neúspěch ve snaze obhájit hodnotu poznání
- tento typ pochybnosti je opakem jistoty jako výsledku nějakého zkoumání, a podobně jako jistotu ji lze chápat buď jako
 - objektivní pochybnost* – výsledný stav zkoumání, kdy neexistuje objektivní jistota, tj. nebyly vyloučeny všechny rozumné důvody pro pochybování
- nebo jako pouhou
 - subjektivní pochybnost* – tj. jednoduše stav, kdy subjektivně pochybují, bez ohledu na to, zda je pro to rozumný důvod nebo nikoliv.

2) *pochybnost metodická*

- nejedná se o pochybnost jakožto *závěr zkoumání*, ale jako *metodu*
- cílem metodické pochybnosti je (pokud možno) *vyloučení omylu a dosažení jistoty*
- metodická pochybnost je opakem metodického *dogmatismu*, tj. nekritického přijímání filosofických stanovisek, předsudečnosti.
- jedná se o skutečné zpochybňování (ne pouze „na oko“), ne však o přijetí pochybnosti jako definitivní pozice: pochybnost zde není *cílem* ani *výsledkem*, ale *prostředkem* (který samozřejmě může selhat).
- metodická pochybnost proto *není v rozporu s vírou* (nebo obecně přesvědčení o pravdivosti toho, o čem se pochybuje)
 - jednak proto, že není pochybností *výslednou* a nemá tudíž povahu definitivního stanoviska pochybujícího;
 - jednak proto, že se týká *evidence* toho, o čem se pochybuje; víra však není založena na evidenci toho, čemu se věří, nýbrž na evidenci důvěryhodnosti authority.

Právě naopak, jistota víry spíše pomáhá metodickou pochybnost provést poctivě, bez obavy z upadnutí do skepticismu.

- konkrétním výrazem metodické pochybnosti je *důkaz sporem*: v důkazu sporem totiž „vezmeme vážně“ negaci zastávaného soudu, a zjišťujeme, zda by mohl být pravdivý.

Ohledně metodické a výsledné pochybnosti panuje mnoho zmatek:

- pěstitelé metodické pochybnosti bývají neprávem obviňováni ze skepticismu
- naopak skeptikové vydávají svůj postoj za jediný metodicky správný „kritický“ přístup
- je třeba si uvědomit, že *i skeptická pozice (opak výsledné pochybnosti) může být zastávána dogmaticky* (bez prověření metodickou pochybností), a naopak, metodická pochybnost může (?) vést k odmítnutí skepticismu jako výsledné pozice.

Metodická pochybnost

V historii lze nalézt následující 3 názory na to, jak aplikovat metodickou pochybnost:

1) **Dogmatismus:** „univerzální metodická pochybnost není možná“

- stanovisko rozšířené v aristotelsko-scholastické tradici
- existují prý soudy, které *nelze* zpochybnit, ale (a tudíž) ani dokázat (nelze podat přímý důkaz, neboť ten by předpokládal důkaz premis, atd.; a nelze podat nepřímý důkaz, protože ten by právě znamenal metodické zpochybnění těchto soudů (připuštění opaku a zkoumání důsledků)).
 - = teorie „tří prvních pravd“, tj. tři nezpochybnitelných výchozích poznatků lidského rozumu:
 - i) *factum primum*: „já existuji“
 - ii) *principium primum*: princip sporu
 - iii) *conditio prima*: „lidská mysl je schopná pravdy“

2) **Teorie epoché:** „je třeba naráz zpochybnit všechny pravdy (=epoché) a takto zpochybněné zcela vyřadit z užívání“

- stanovisko, které lze víceméně připsat Husserlovi, náběh na něj nacházíme u Descarta
- Husserl se domnívá, že takto lze získat „bezpředpokladový začátek“, který je nutný pro jakoukoliv kritickou filosofii

Kritika těchto stanovisek:

Ad 1) – kritika dogmatismu:

- Zdá se, že není pravda, že existují nezpochybnitelné soudy (skepticismus existuje, a ne jen jako teoretická pozice).
- Argumentace zastánců této teorie pro existenci nezpochybnitelných pravd je konfušní: místo *nezpochybnitelnosti* dokazují jejich *pravdivost*, a to navíc právě metodou nepřímého důkazu, tj. prostřednictvím *metodického zpochybnění*!!! Sami tudíž prakticky předvádějí to, o čem tvrdí, že to není možné.
- Dogmatismus není řešením skeptického problému: je-li hodnota lidského poznání nedokazatelná, alternativa skepticismu zůstává racionální možností.

Ad 2) – kritika teorie epoché

- Zdá se, že univerzální epoché není vůbec *možná*: neboť v jakémkoliv rozumovém úkonu nevyhnutelně předpokládáme velké množství pravd; v každé rozumové činnosti fungují nutné principy, které není možné vyřadit, které nutně klademe jako pravdivé, pokud myslíme. Můžeme sice zpochybnit každý jednotlivý soud, ale každý takový akt zpochybnění bude předpokládat platnost jiných soudů; a i když zpochybníme nějaký nutný princip myšlení (např. princip sporu), tím se nám nemůže podařit jej *vyřadit z činnosti*, tj. přestat užívat, jak požaduje Husserl.
Příklad: když provádíme epoché, rozlišujeme pochybování od jistoty – tudíž předpokládáme princip sporu (pochybnost není jistota). Provádíme epoché s jistým cílem (zajistit vědeckost poznání) – ten ovšem také předpokládáme jako žádoucí. Atd. – viz dále argumentaci proti skepticismu.

Na základě uvedené kritiky se obě uvedená stanoviska ukazují jako extrémní. Z kritiky můžeme načerpat tyto závěry:

- univerzální pochybnost je možná, není však možná *zároveň*;
- není možné vyjít z nějakého „bezpředpokladového začátku“ – kdekoliv „začneme myslet“, vždy již něco předpokládáme: *naše poznání je nevyhnutelně „metodicky předpojaté“*
- existují nutné principy každého myšlení, které lze zpochybnit, ale nelze je vyřadit, přestat používat (aniž bychom přestali myslet)
- zda tento fakt *vyklučuje možnost ověření hodnoty myšlení*, je třeba ještě zjistit.

Uvedené závěry se koncentrují v pozici stojící jakoby mezi oběma výše uvedenými extrémy, můžeme ji označit jako

3) **Umírněný kriticismus**

- metodická pochybnost je platným a nenahraditelným nástrojem filosofického poznání, je jedinou alternativou dogmatismu
- provést ji lze jedine *postupným* prověřováním předpokladů (které už *vždy* máme), a sice tam, kde je již nelze dokazovat přímými důkazy.

Noetický problém

Noetickým problémem míníme problém hodnoty lidského poznání – otázku *jakou*, a *zda vůbec* má lidské poznání hodnotu. Hodnotou lidského poznání se pak myslí míra, s jakou je schopné dosahovat svého cíle – totiž *pravdy*, nebo dokonce *jistoty*. Řešení noetického problému je vlastním jádrem *noetiky* jako filosofické disciplíny v definovaném smyslu (Epistemologie 1). Připomeňme, že kladné řešení noetického problému podmiňuje platnost všech dalších filosofických výkonů; jedná se proto o problematiku velmi důležitou, zároveň však velmi obtížnou.

Následující argumentace představuje náčrt pokusu o řešení noetického problému, který vychází v zásadě z aristotelské tradice vyvracení skepticismu a konkrétně z přístupu J. Fuchse. Použitá argumentační metoda není vlastně ničím jiným, než aplikací důsledné metodické pochybnosti v několika krocích.

1) Problém pravdy

Ze dvou hodnot lidského myšlení, o něž nám v noetice jde, je pravda „slabší“ – je (alespoň jak se předběžně zdá) možné, aby myšlení bylo schopné pravdy, ne však jistoty, ale nikoliv naopak. Proto se v prvním kroku ptáme: *je možné, aby bylo lidské myšlení pravdy zcela neschopné?* Takovou pozici nazýváme *agnosticismus*.

Pravdou zde přitom míníme *shodu se skutečností*, kterou chápeme tak, že se případně uskutečňuje v *kategorickém soudu*, pokud vztažení jeho predikátu (=naše vystižení skutečnosti) *respektuje identitu reálného subjektu* (tj. v kladném soudu je obsah predikátu uskutečněn v subjektu, v záporném soudu naopak). Ptáme se, zda takto definovaná kvalita může lidskému myšlení chybět.

Argument má formu *důkazu sporem*: předpokládejme, že pravda skutečně v myšlení není. Tento předpoklad můžeme vyjádřit soudem: *v žádném soudu vztažení predikátu nerespektuje identitu subjektu* (resp. *Každý soud je takový, že...atd.*, aby byla subjekt-predikátová struktura zřejmá). Položme si otázku: jak je to se vztažením predikátu v tomto soudu? Respektuje, nebo nerespektuje identitu reálných subjektů, tj. jednoho každého soudu? Předpokládejme nejprve, že *respektuje*: to ale znamená, že identita *všech* soudů, tedy i tohoto soudu, je taková, že v nich vztažení predikátu identitu subjektu nerespektuje – a to je spor. Zbývá tudíž možnost, že predikát uvažovaného soudu identitu subjektů *nerespektuje*: jinými slovy, reálně se to alespoň s některými soudy má tak, že v nich vztažení predikátu jejich identitu respektuje – jinými slovy, jsou to pravdivé soudy. Podařilo se nám tedy ukázat, že *předpoklad neexistence pravdy (v definovaném smyslu) vede ke sporu*.

1. námitka: Lze namítnout, že tímto je sice dokázáno, že některý soud je pravdivý, nikoliv však, *v čem pravdivost spočívá* – i kdybychom předpokládali nějakou jinou teorii pravdy, argument bude fungovat stejně.

Odpověď: Představme si jakoukoliv jinou teorii pravdy, která říká: „Pravda soudu spočívá v X“ (za X pak můžeme dosadit cokoliv). Zastánce takové teorie buď připouští, že s pravdou se to *reálně* má tak, jak vyjadřuje predikát X – potom ale vztažení predikátu X respektuje reálnou povahu subjektu soudu „Pravda soudu spočívá v X“, a tudíž existuje pravda *v námi definovaném smyslu*. A nebo zastánce takové teorie bude tvrdit, že vztažení predikátu X nevystihuje reálnou povahu pravdy – potom však přestává být naším oponentem, neboť je to právě *reálná povaha pravdy*, o které mluvíme, když pravdu definujeme.

Odpověď na tuto námitku můžeme zobecnit: Zdá se, že *kvalita pravdivosti*, a to právě v námi definovaném smyslu *respektování identity subjektu vztažením predikátu*, je jedním z nutných předpokladů každého soudu – a to ne v tom smyslu, že by každý soud byl nutně pravdivý, nýbrž v tom smyslu, že každý soud, nakolik chce něco smysluplného vypovídat o skutečnosti, si tuto kvalitu *implicitně nárokuje*. Proto každý soud, který tuto kvalitu o sobě samém popírá, je rozporný.

Náš pokus o prověření možné pravdivosti agnosticizmu nás tedy přivedl k odhalení prvního nutného předpokladu každého lidského myšlení: a tím je *nárok na pravdivost*, který je implicitně obsažen v každém soudu, v každé myšlence. Bez vznášení tohoto nároku nelze cokoliv určitého tvrdit či myslet o realitě.

2. námitka: V argumentu se spoléháme na princip sporu. Co když ale princip sporu neplatí?

Odpověď na tuto námitku podáme v jednom z dalších kroků.

Noetický problém - pokračování**2) Problém jistoty**

Řešení problému jistoty se rovná vyvracení *skepticismu*. Je důležité si uvědomit, že se nejedná o léčení nějakého konkrétního skeptika z jeho skepse – bez ohledu na racionální sílu argumentů může kdokoliv jako individuum, byť i iracionálně, ve své skepsi setrvat. Cílem argumentace proti skepticismu je vyvrátit skepticismus jako *filosofickou pozici*, bez ohledu na to, zda po odhalení spornosti takové pozice individuální skeptici zůstanou skeptiky či nikoliv. Jinými slovy – není v silách *žádné* argumentace přivodit *subjektivní* jistotu tam, kde chybí vůle k racionalitě. Smyslem argumentace je dokázat *objektivní* jistotu, tj. dokázat, že každé další pochybování, ačkoliv je jisté *možné* (viz Handout 14), je přesto *iracionální, neodůvodněné* (viz Handout 13).

Naším cílem je dokázat existenci jistoty – tedy pravdivost soudu *některé soudy jsou jisté*. Kontradiktorním opakem je soud *žádný soud není jistý*. Aplikujme na tuto pozici opět metodickou pochybnost. Nemohla by přece jen být pravdivá? Při odpovědi vyjděme z výsledku předchozího kroku. V něm se podařilo ukázat, že soud *žádný soud není pravdivý* je sporný, tj. podařilo se *přivést k evidenci* pravdivost soudu *některé soudy jsou pravdivé*. To ale jinými slovy znamená, že se podařilo nalézt alespoň jeden soud, který je *jistý* – neboť byl dokázán, a jeho opak je evidentně rozporný. Tím je tudíž vyvrácena skeptická pozice.

Námitka 1: Skeptická pozice nespočívá ve *tvrzení*, že nic není jisté: skeptik nic *netvrdí*, nýbrž pouze *pochybuje*. Proto daným argumentem není zasažen.

Odpověď: Pokud skeptik uzná platnost podaného argumentu, uznává tím, že existuje nějaký objektivně jistý soud, a tudíž nemá racionální důvod dále pochybovat. Pokud tak činí, jedná iracionálně, a možnost iracionální pochybnosti nevylučuje objektivní jistotu. Pokud skeptik platnost argumentu neuzná, jedná opět iracionálně, protože připouští spor.

Jinými slovy, skeptická pozice jen zdánlivě nic netvrdí. Ve skutečnosti, tak jako každá myšlenková pozice a každý výkon myšlení, má své předpoklady (viz Handout 14), které tato pozice obsahuje implicitně, i když se třeba explicitně popírají. Pokud by skeptik opravdu vůbec nic netvrdil, pak by přestal být naším oponentem, přestal by být vůbec zastáncem nějaké filosofické pozice. Kdo vůbec nic netvrdí, není vůbec oponentem, nepředkládá žádnou alternativu vůči hájené tezi.

Námitka 2: Celý argument i odpověď na předchozí námitku předpokládá platnost principu sporu. Skeptik ovšem pochybuje i o principu sporu, proto jej argument nezavazuje.

Odpověď: Argumentace ve prospěch principu sporu bude náplní dalšího kroku celé úvahy.

Noetický problém – pokračování**3) Problém principu sporu**

Veškerá předchozí argumentace spočívá na jediném doposud nezpochybněném předpokladu, a tím je *princip sporu*. Ten můžeme formulovat různými způsoby, z nichž zvolíme tento: *žádnému subjektu nelze pravdivě přisuzovat kontradiktorní predikáty*. Podle požadavku metodické pochybnosti bychom tudíž měli i tento předpoklad zpochybnit a ověřit, zda by nemohl neplatit.

Principu sporu lze oponovat buď silněji, *kontrárně*, nebo slaběji, *kontradiktorně*.

- i) *Kontrární* protiklad: *Všem subjektům lze pravdivě přisuzovat rozporné predikáty.*
- ii) *Kontradiktorní* protiklad: *Některým subjektům lze pravdivě přisuzovat rozporné predikáty*

Ad i) Podívejme se nejprve na snazší (protože silnější – silnější teze se vždy lépe vyvracejí) kontrární opozici. Jestliže je možné pravdivě přisuzovat sporné predikáty všem subjektům, pak to platí i o subjektu tohoto soudu – je tudíž stejně tak pravda, že *žádnému subjektu nelze přisuzovat rozporné predikáty*: oba tyto vzájemně neslučitelné soudy jsou – podle našeho předpokladu – pravdivé. To ale znamená, že pozice, jejíž možnou pravdivost prověřujeme, *ztrácí svoji určitost*: něco tvrdí, a zároveň to netvrdí, což vlastně znamená, že vlastně nic určitého neříká. Ukazuje se tak, že princip sporu je *nutnou podmínkou určitosti každé teze*. Nelze formulovat žádnou určitou tezi, která by, právě díky své určitosti, pro sebe nenárokovala platnost principu sporu. Každý, kdo něco tvrdí, něco tvrdí pouze za předpokladu, že zároveň popírá, že by tomu bylo opačně – a tedy pro své tvrzení uznává platnost principu sporu. Není tudíž možné důsledně a smysluplně tvrdit kontrární opak principu sporu.

Ad ii) Vezměme nyní slabší, kontradiktorní opak principu sporu. Oponent nemusí tvrdit, že *všem* subjektům lze pravdivě přisuzovat rozporné predikáty, ale omezí se na tvrzení, že u *některých* subjektů je to možné. Nyní nastávají 2 možnosti: Tato „výjimka“ z principu sporu se může týkat

- buď **a)** subjektů soudů samotného oponenta
- nebo **b)** subjektů nějakých jiných soudů

Ukážeme, že ani jedna alternativa není možná.

Ad a) Jestliže se výjimka z principu sporu týká soudů samotného oponenta, pak se jedná vlastně o touž situaci, jako jsme konstatovali v případě, že by se princip sporu popíral pro všechny subjekty. Neboť stejně jako v onom případě oponent tím, že připustí neplatnost principu sporu pro své soudy, ztrácí určitost právě těchto soudů a jeho pozice tím pozbývá jakéhokoliv obsahu – oponent přestává oponovat, resp. oponuje a zároveň neoponuje.

Ad b) Pokud však oponent vztáhne výjimku na subjekty nějakých jiných soudů než jeho vlastních a v zájmu zachování určitosti své pozice pro sebe platnost principu sporu připustí, pak lze proti jeho pozici právem uplatňovat vyvracení sporem – a právě to jsme činili v předchozích krocích. Chce-li se tedy oponent vyvracení sporem vyhnout, musí si přípustnost rozporu nárokovat *právě pro své vlastní soudy* – a tedy zvolit možnost a).

Jaký je závěr provedené argumentace? Ukazuje se, že princip sporu pro sebe nevyhnutelně nárokuje i ten, kdo jej explicitně popírá. Aby totiž toto popření vůbec mohlo existovat jako něco *určitého* (např. jakožto něco odlišného od *připuštění* principu sporu), musí platit princip sporu. Princip sporu tak hraje roli jakéhosi základního garantu *smysluplnosti* celého diskursu: pouze za předpokladu jeho platnosti mohou existovat určité pojmy a určité soudy, pomocí nichž lze jediné něco smysluplného tvrdit. V principu sporu byl tedy odhalena další nutný předpoklad jakékoliv myšlenkové činnosti, který lze sice uvést explicitně v pochybnost, nikdy však „vyřadit z činnosti“, vyloučit jeho implicitní obsaženost v jakémkoliv určitém myšlenkovém obsahu. Jeho zpochybnění naopak prokáže jeho nepostradatelnost tím, že aby bylo možné toto zpochybnění vůbec provést, musí se princip sporu použít (aby zaručoval určitost pojmů a soudů, které pro toto zpochybnění potřebujeme).

Noetický problém – dokončení

4) Námitka kruhovosti

Proti poslednímu argumentačnímu kroku bývá vznášena zásadní námitka z *kruhovosti argumentace*. Jestliže je totiž pravda, že princip sporu musí být předpokládán v každém myšlenkovém výkonu, pak je zřejmě nemožné jeho platnost dokázat, protože každý důkaz by byl kruhový – předpokládal by, to co má být dokázáno. Skutečně: abychom mohli celý argument formulovat a předvést, neustále jsme potřebovali princip sporu, aby zajišťoval identitu a určitost našich nástrojů – přesně tak, jak jsme to tvrdili o oponentovi.

V odražení této námitky bude spočívat poslední krok naší argumentace. Odpověď se skládá ze dvou kroků:

i) **Odmítnutí logického kruhu.** V prvním kroku poukážme na fakt, že pokud je výše uvedená argumentace kruhová, jistě se nejedná o tzv. *logický kruh*. *Logickým kruhem* míníme takový kruh v důkaze, kdy je závěr důkazu předpokládán *jako jedna z premis* („to z čeho se vyvozuje“). Takovýto kruh totiž může nastat jedině u *přímých důkazů*, kdy se závěr dokazuje vyvozením z premis. My jsme však závěr vždy dokazovali tak, že jsme vyvraceli jeho kontradiktorní opak – tedy *nepřímo, bez jakýchkoliv premis*. Logickým kruhem tedy naše argumentace trpět nemůže, v tomto smyslu je námitka lichá.

ii) **Řešení námitky z metodologického kruhu.** Přesto však nelze popřít, že v uvedené argumentaci *jakýsi kruh je*: nepředpokládáme sice princip sporu jako *premisu*, přece jen jej však *nějak* předpokládáme: a sice jako jakýsi nástroj jímž se vyvozuje, jako princip, který celou argumentaci jakoby „nese“. Otázkou nyní je, zda takovýto, řekněme *metodologický kruh* nějak znehodnocuje podaný argument.

Na první pohled se zdá, že ano: jak si totiž můžeme být jisti, že naše argumentace postupuje správně, když celou dobu používáme neproověřený nástroj? Kritický přístup by vyžadoval, abychom každý nástroj, dříve, než jej použijeme, nejprve prověřili.

Na tuto námitku však lze odpovědět: *proč bychom museli každý nástroj nejdříve prověřit a až potom jej použít?* Proč by nemělo stačit, abychom nějaký nástroj *zároveň* použili, a *zároveň* prověřili – jinými slovy, proč by nemělo být možné, nebo co je nekritického na tom, aby nějaký nástroj prověřil *sám sebe*? Vždyť zde zkoumáme lidský rozum, ne nějaké materiální nástroje, u nichž je nemožnost působení na sebe sama dána jejich materiální rozlehlostí (kladivem nezatlučeme jeho vlastní klínek – potřebujeme druhé kladivo).

Rozum evidentně *má* schopnost reflexe – schopnost stát se sám sobě předmětem. Jestliže je princip sporu základním principem, podle něž rozum „funguje“, pak je jedině přirozené, že je rozum schopen ověřit platnost tohoto principu jedině s jeho použitím. Jestliže tedy takto ověřujeme platnost principu sporu za pomoci principu sporu, pak to není nekritičnost – je to výraz povahy našeho rozumu. Má-li totiž být vůbec *něco* ověřeno, pak se řada ověřovaných nástrojů musí někde zastavit: tento poslední nástroj buď zůstane neověřený, a pak vlastně nebylo ověřeno nic, a nebo musí být schopen ověřit sám sebe. A právě tato druhá možnost nastala při obhajobě principu sporu.

Jinými slovy: námitka by měla váhu, kdyby princip sporu skutečně zůstal neověřen a takto byl užíván. On však neověřen nezůstává – v odpovědi na poslední námitku právě dochází k jeho ověření; a to, že toto ověření probíhá za pomoci právě tohoto principu, na jeho platnosti nic nemění, neboť toto ověření má *obecnou platnost*, a týká se tedy i tohoto konkrétního užití principu sporu v tomto ověřovacím úkonu rozumu, které tudíž nezůstává neověřeno.

Pokud je tudíž výše uvedeně správné, lze výše uvedenou argumentaci považovat za úspěšnou obhajobu principu sporu.

Teorie vědy

Chápání toho, co je to *věda*, je velmi proměnlivé jak v rámci historie, tak napříč různými myšlenkovými soustavami. Velmi zjednodušeně si můžeme tato různá pojetí utřídit na 3 hlavní způsoby rozumění tomu, co je to věda; a to:

- A. aristotelské pojetí vědy – *deduktivní věda*
- B. věda jako *historia* neboli popis empirických dat
- C. moderní empirická věda

Tato tři chápání vědy ovšem nejsou třemi konkurenčními názory na to, jaká je povaha vědy, ale spíše představují charakteristiku *tří různých* typů lidské poznávací činnosti.

A. Aristotelské pojetí vědy – deduktivní věda

V rámci aristotelismu pojem *vědy* dlouho splýval s pojmem *vědění* (ř. *epistémē*). Teprve v pozdní scholastice došlo k rozlišení obou pojmů. Aristotelské pojetí vědy můžeme uchopit ze dvou stránek:

1) Subjektivní (psychologický) aspekt vědy

Po této stránce je v aristotelském pojetí věda druhem *habitu* (ř. *hexis*): tj. jakési zdokonalující kvality trvalého charakteru, která „sídlí“ v nějaké mohutnosti (přirozené schopnosti) a disponuje ji k tomu, aby vykonávala sobě příslušnou činnost *dobře a snadno*. Typickým příkladem habitu, který sídlí ve *vůli*, je *ctnost*; typickým příkladem habitu, který sídlí v *rozumu*, je právě *věda*.

K jaké činnosti však rozum uschopňuje věda? K zodpovězení této otázky se již musíme zabývat *objektivní stránkou* vědy.

2) Objektivní aspekt vědy

Úkolem rozumu je poznávat realitu, neboli esence věcí, a to prostřednictvím pojmů, soudů a úsudků. Vědou Aristotelés rozumí habitus, který právě rozumu umožňuje snadno a správně soudit o tom, *co daná věc je*, neboli, umožňuje rozumu soudem poznat *esenci věcí*. Jinými slovy, věda je podle Aristotela jakoby habituální soud, habituální poznatek o esenci nějaké věci (přesněji druhu/rodu věci), neboli habituální znalost *reálné definice* dané věci (resp. druhu/rodu věci). Tato věc, které se věda týká, se nazývá *předmět* dané vědy, nebo také její *subjekt* (protože je to logický subjekt soudu, jímž daný poznatek vyjadřujeme).

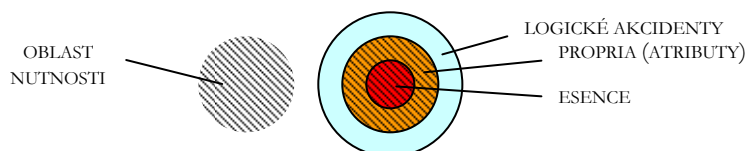
Přesněji rozlišujeme subjekt či předmět vědy *materiální* a *formální* (viz výklad ve skriptech z logiky) – materiální předmět vědy je příslušné zkoumané jsoucno tak říkajíc „se vším všudy“, formálním předmětem je určitý aspekt, z něhož je toto jsoucno vědou vystiženo.

Striktně vzato tedy aristotelská věda spočívá v jednom jediném habituálním soudu – totiž tom, jímž se o dané věci vypovídá její definice, odpovídá se na otázku, *co daná věc je*. Ovšem v širším slova smyslu se za součást příslušné vědy považují navíc:

- a) činnosti, které vedou ke *získání* tohoto poznatku
- b) činnosti, které vedou k jeho *rozvíjení*.

Ad a) Aristotelské chápání procesu poznání esence nějaké věci se zakládá na aristotelském pojetí struktury reality. Podle tohoto pojetí se realita skládá z individuálních jsoucenců, jejichž určitost je dána jejich *esencí*; svoji esenci má každé individuum *nutně*, protože právě esence ho činí tím, čím je. Ačkoliv esence věcí jsou *individuální*, jejich samotná individualita je pro náš rozum *nepostižitelná*. **Rozum tudíž poznává esence věcí toliko prostřednictvím obecných pojmů** – poznáváme *rody* a *druhy* věcí, jejich *specifické* (*druhové*) a *generické* (*rodové*) esence.

Z esence věci mohou vyplývat další, sice již neesenciální, ale rovněž *nutné* vlastnosti – *propria* či *atributy*. Mimoto má pak každé individuum množství vlastností *nabodíých* – logických akcidentů (viz logika, „predikabilia“).

Esence materiálních věcí není našemu poznání přímo dostupná; na věcech poznáváme především jejich neesenciální vlastnosti. V mnoha případech však můžeme usoudit, že daná vlastnost je *atributem* či *propriem* daného druhu či rodu věci, a tedy že náleží *nutně každému* individuu daného druhu či rodu. Tento úsudek se zakládá na 1) empirickém zjištění pravidelného výskytu dané vlastnosti; a 2) *principu dostatečného důvodu*: tato pravidelnost se nemůže vyskytovat bez důvodu, pokud však jsou vyloučeny ostatní možné důvody, zbývá, že důvodem vlastnosti je samotná esence dané věci.

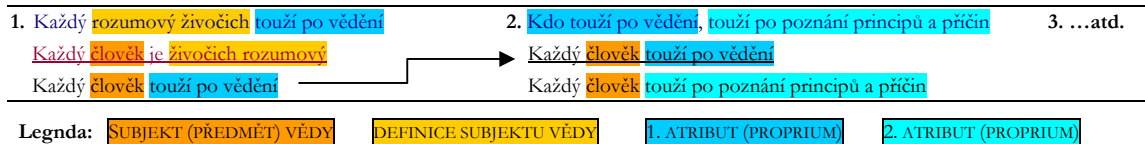
Příklad: pozorujeme, že kovy jsou vodivé nezávisle na všech možných fyzikálních podmínkách (teplota, tlak, tvar předmětu...). Protože tedy vodivost nemůžeme vysvětlit pomocí nahodilých okolností, usuzujeme, že její důvod musí ležet v samotné esenci kovů a jedná se tedy o proprium či atribut kovů.

Často není ani nutné pozorovat mnoho případů, abychom mohli usoudit, že se jedná o proprium, a někdy stačí dokonce jediný: například pozorujeme-li např. v jednom případě, že se látka jistého chemického složení rozpouští ve vodě, můžeme po právu usoudit, že je rozpustná *ze své povahy* a tedy *nutně*.

Známe-li propria dané věci, můžeme poté dále usoudit i na její *esenci*, neboť víme, že esence věci musí být právě taková, že příslušná propria *nutně vyžaduje*. Vyžaduje li například esence kovů vodivost, pak kov musí být esenciálně druhem *tělesa*, tj. jsoucnem, které je prostorově rozprostraněné.

Aristotelské pojetí vědy - dokončení

[Ad b)] Pro výše uvedenou „první“ fázi široce pojaté aristotelské vědy je typický postup *od atributů k esenci*, který je „induktivní“, usuzujeme z jednotlivých případů na obecné pravidlo. Náplní druhé fáze je naopak postup *od esence k atributům*: z již známé esence věci, resp. několika atributů, se *sylogistickým způsobem* vyvozují atributy další, přičemž esenciální pojem předmětu hraje v sylogismech roli subjektu, reálná definice (v prvním kroku), resp. nějaký již dokázaný atribut roli středního pojmu, a nově objevovaný atribut roli predikátu:

Tento sylogistický postup se opírá jednak o *reálnou definici* předmětu vědy (dolní premisa syl. 1), a jednak o tzv. *principy* – horní premisy příslušných sylogismů, které vyjadřují nutné vztahy mezi příslušnými pojmy. Postup vede ke stále plněšímu obrazu o *příročenosti* dané věci (tj. o jejích nutných vlastnostech: esence+atributy).

Z výše uvedených dvou fází vědy spočívá těžiště na fázi *druhé*: fáze *první* je pokládána spíše za přípravou. Lze tedy říci, že podstatou aristotelcky pojaté vědy (v širším smyslu) je *deduktivní vyvozování nutných vlastností věci z její esence*. Osvojit si nějakou vědu znamená získat habituální znalost jednak esence jejího předmětu, a jednak deduktivních úsudků, skrze něž lze nahlédnout přináležitost příslušných atributů k této esenci.

Hlavní charakteristiky aristotelského pojetí vědy jsou tudíž tyto:

- východiskem vědy je *zkušenost a induktivní zobecnění* založené na principu dostatečného důvodu;
- věda spočívá v poznání *esence a nutných vlastností* svého předmětu, vědecké poznatky jsou tudíž *nutné*;
- rozum poznává esence věcí po *obecné stránce*, skrze *obecné pojmy*; vědecké poznatky jsou tudíž *obecné*;
- jádro vědeckého postupu má *deduktivní povahu*.
- díky své metodě věda dosahuje poznatků, které jsou *objektivně jisté*.

Sami aristotelikové si byli vědomi toho, že tento obraz vědy je *ideálem*, jemuž se lze toliko *blížit*. V reálném provedení je proces postupu vědeckého poznání mnohem méně přímočarý, často nepoznáváme esenci daného předmětu, ale pouze jeho atributy; někdy také vycházíme z pouhé nominální definice, často jsme nuceni používat kromě argumentů *propter quid* (ř. *díotí*), tj. argumentu z příčiny na účinek, z důvodu na zdůvodnění (např. z esence na atribut) také argumenty *quia* (ř. *botí*), tj. argumenty z účinku na jeho příčinu, atd.

Za „vědy“ ve výše uvedeném smyslu považovala aristotelská tradice především různé disciplíny, které dnes řadíme do rámce filosofie (**metafyziku**, „**fyziku**“ neboli **filosofii přírody**, **etiku**...), a **matematiku**.

Literatura: Tomáš Machula: „Rozdělení a metody vědy podle Tomáše Akvinského“, in: Tomáš Akvinský: *Rozdělení a metody vědy*, Praha: Krystal OP 2005.

B. Věda jako *historia*

Opačný extrém pomyslné škály pojetí vědy zaujímá typ disciplín, který by staří Řekové klasifikovali nikoliv jako *epistémé*, nýbrž jako *historia*, tj. *podrobný popis* (teprve později se význam tohoto slova zúžil na podrobný popis toho, co se událo – historii v moderním slova smyslu). Zatímco *epistémé* se zabývá *obecným a nutným*, *historia* spočívá v popisu *jednotlivých* a tedy obecně vzato *nabodilých, empiricky poznatelných skutečností*.

Typickým, téměř „čistým“ příkladem disciplín typu „historia“ je například **geografie** (popis povrchu Země), nebo **anatomie** (popis organismu – např. Aristotelův spis *Historia animalium*). Většina disciplín se však nemá takto „čistý“ charakter, neomezuje se na pouhý popis, nýbrž kombinuje jej s dalšími metodami, jako je zobecnění, experiment, a dokonce i dedukce, čímž se svojí povahou blíží *moderní empirické vědě*.

Poznatky disciplín tohoto typu sice *nejdou obecné ani nutné*, mohou však být *jisté*, nakolik jsou založené na bezprostřední smyslové evidenci.

C. Moderní empirická věda

V základu metodologie moderní empirické vědy stojí, podobně jako u čistě popisných disciplín typu *historia*, **empirické pozorování**. Od předchozího typu se však liší tím, že toto empirické pozorování představuje pouze východisko k dalším metodickým krokům. Tyto kroky můžeme schématicky popsat následovně:

- 1) **Empirické pozorování.** Pozorování a popis nějakého jevu, případně souboru jevů.
- 2) **Zobecnění, ústící ve formulaci teorie.** Teorie je soubor logicky uspořádaných *obecných* tvrzení, který *vysvětluje* pozorované jevy.
 - **Vztah vysvětlení** spočívá v tom, že jevy z teorie *vyplývají*. Pozor, v opačném směru to neplatí – z pozorovaných jevů *nevyplyvá* nějaká jediná obecná teorie, ale právě naopak, pro vysvětlení jevů můžeme konstruovat *mnoho různých* teorií
 - **Různé teorie vysvětlující tytéž jevy můžeme porovnávat podle určitých kritérií.**
Mezi ně patří zejména:
 - *Jednoduchost*: jednodušším teoriím dáváme přednost před složitějšími
 - *Obecnost*: dáváme přednost vysvětlení jevů pomocí jedné obecné teorie před vysvětlením pomocí více speciálních teorií (viz současné hledání „teorie všeho“)
 - *Šetrnost*: dáváme přednost teoriím s minimálním počtem neempirických předpokladů, zejména předpokladů o existenci nějakých nepozorovatelných entit (například teorie, která vysvětluje pohyb tak, že každým tělesem hýbe nějaký anděl, je v tomto smyslu „nešetrná“; podobně překonaná fyzikální teorie étheru, která měla vysvětlovat energetická pole)
 - **Základním požadavkem na vědeckost teorie je její empirická testovatelnost.** Jinými slovy: z dané teorie musejí vyplývat nějaká tvrzení o empirických jevech, které mohou teorii buď potvrdit, nebo vyvrátit
 - **Logičtí pozitivisté** chápali testovatelnost jako *verifikovatelnost*, tj. *přístupnost ověření empirickým pozorováním*.
 - **K. R. Popper** ve své práci *Logika vědeckého zkoumání* argumentuje, že obecné teorie nemohou být *z principu* nikdy verifikovány (neboť není možné „zkontrolovat“ *všechny* případy, o nichž se něco tvrdí); kritérium vědeckosti teorie je naopak její *falzifikovatelnost*, neboli schopnost být *vyvrácena* nějakým pozorováním. Popper říká: *Každá dobrá teorie je nějaký zákaz: zakazuje, aby nastaly určité jevy. Čím více tobo teorie zakazuje, tím je lepší.* Popperův názor se dočkal víceméně všeobecného přijetí.
 - **Axiomatizace teorie.** Ideální formou teorie je teorie *axiomatická*, tj. teorie, která má tyto složky:
 - Omezený počet *axiomů* – základních předpokladů celé teorie
 - *Odvozovací pravidlo* – pravidlo, které nám dovoluje z axiomů vyvodit všechny ostatní tvrzení, která do teorie patří – tzv. *teorémy*. (Obvykle jde o *modus ponens*).
 Axiomatická teorie bývá obvykle formulována v nějakém *formálním jazyce* – např. jazyce predikátové logiky, jazyce teorie množin, apod. výhoda axiomatizace spočívá v tom, že umožňuje pomocí *omezených prostředků* (malý počet axiomů, obvykle pouze jediné odvozovací pravidlo) zachytit *potenciálně neomezený* počet teorémů.
- 3) **Predikce:** předpověď určitých jevů na základě teorie, které spočívá ve vyvození *empirických důsledků* pro nějaké konkrétní *podmínky* (co podle teorie budeme pozorovat, pokud nastanou ty a ty podmínky).
- 4) **Testování teorie:** porovnávání předpovědi se skutečně pozorovanými jevy. Testovat lze teorii
 - *nabodilým pozorováním*, kdy příslušné podmínky nastanou bez přičinění vědce
 - *experimentem*: ten spočívá v záměrném navození podmínek, za nichž má podle predikce teorie dojít k určitému jevu, a následném pozorování.
- 5) **Případná oprava teorie** na základě výsledku testování. (následuje opět krok 3).

Uvedené schéma je poněkud zjednodušené – často se ještě v rámci bodu 2 rozlišuje ještě fáze formulace různých *hypotéz*, tj. zárodků různých teorií; tyto hypotézy jsou dále testovány, a teprve na základě tohoto testování je formulována skutečná teorie.

Z uvedené charakteristiky empirické vědy vyplývá, že její teorie jsou poznatky, které jsou *obecné* a týkají se *nutných* „přírodních zákonů“ (přinejmenším ve smyslu fyzické nutnosti); nikdy však nemohou být *jisté*, neboť jsou z principu *falzifikovatelné*.

Epistemický status empirické vědy

Lze rozlišit zhruba 3 typy přístupu k epistemické hodnotě vědeckých teorií:

- 1) **Epistemický realismus:** přesvědčení, že vědecké se snaží popisovat reálný svět, a v úspěšném případě jej opravdu popisují; jejich pravdivost spočívá ve shodě s realitou.
- 2) **Epistemický agnosticismus + metodický instrumentalismus.** Tento postoj říká: nevíme, jestli vědecké teorie popisují realitu, nebo jestli to jsou jenom naše konstrukce. Naším cílem totiž není popisovat realitu, naším cílem je umět *dokázat manipulovat světem jevů* – to znamená, dokázat říci, co musíme udělat, aby se stalo něco jiného. Vědecké teorie nám právě toto umožňují, protože nám umožňují předpovídat, co se stane (=co budeme pozorovat) za určitých podmínek, a říkají nám tedy, jaké podmínky musíme navodit, abychom dospěli k žádoucímu jevu. Nic víc od teorií nežádáme.
Například, chceme, aby se železo roztavilo. Teorie pevných látek nám říká, že železo se roztaví, pokud je zahřejeme na určitou teplotu. Víme tedy, jaké podmínky máme navodit, aby došlo k požadovanému jevu.
Tento postoj tudíž není v rozporu s klasickou korespondenční teorií pravdy, ani nepopírá poznatelnost reality obecně – pouze se zdržuje nároku na to, že by k takovému vystižení reality docházelo prostřednictvím teorií empirické vědy.
- 3) **Epistemický instrumentalismus:** přesvědčení, že realitu principiálně popisovat *nelze*. Pravdivost teorie spočívá *vylučně* v její *užitečnosti*, tj. v její schopnosti správně předvídat jevy, představa nějaké shody s realitou je iluze. Tento postoj popírá korespondenční teorii pravdy a poznatelnost skutečnosti v realistickém smyslu; implicitně zastává nějakou verzi *utilitární* neboli *instrumentální* teorie pravdy (pravdivé je to, co je užitečné, resp. to, co je dobrým *nástrojem* (*instrumentum*)).

Mnoho empirických vědců i filosofů podléhá pokušení *absolutizace* kritérií vědeckosti a metodologie empirických věd. Tento postoj se nazývá *scientismus* a je typický například pro logické pozitivisty a pro materialisty vůbec. Kritérium *falzifikovatelnosti* má jistě své místo v rámci empirických věd, bylo by však chybou klást je jako univerzální kritérium vědeckosti, nebo dokonce smysluplnosti vůbec. Samotné tvrzení „smysluplná, resp. vědecká, jsou pouze tvrzení, která jsou empiricky falzifikovatelná“ totiž empiricky falzifikovatelné není; je tudíž buď nepravdivé, anebo nesmyslné, resp. nevědecké.

Ve skutečnosti samotná metodologie přírodních věd *předpokládá neempirické principy*, které mohou být odůvodněny pouze *neempirickou* vědeckou metodou (vycházející z *aristotelského* chápání vědy). Takovými principy jsou například logické zákony, noetické předpoklady o možnosti poznání vůbec, apod.

Je důležité si uvědomit, že empirická věda *ze své povahy* není schopna zodpovídat *filosofické*, tj. *neempirické* otázky, jakou je například otázka po kritériu vědeckosti. Metoda empirických věd umožňuje zkoumat pouze to, co je empiricky dostupné; z toho však nelze vyvozovat, že za hranicemi dosahu metody přírodních věd již „nic není“, že realita, tak jak se jeví přírodnímu vědci, je *celá*. K takovému závěru empirická věda neopravňuje; pokud jej nějaký empirický vědec činí, činí jej jako *filosof*, a spadá tudíž pod *filosofickou* kritiku.

Na druhou stranu, *metodologie neempirických, zejména filosofických disciplín není v současné době v uspokojivé podobě vypracována* (to se netýká formální logiky a matematiky). Tradiční aristotelské pojetí vědy je snad dobrým základem, zřejmě je však třeba jej znovu promyslet a aktualizovat. Metodologie takových klíčových disciplín, jako je metafyzika či noetika, je navíc neobyčejně kontroverzní záležitostí.